

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
ЦЕНТР АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ

ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XIV

ОДЕСА
ОНУ
2023

УДК 94(100)“-05/17”(08)

C773

Рецензенти:

- С. Б. Сорочан** – д.і.н., професор, зав. кафедри історії стародавнього світа та середніх віків ХНУ імені В. Н. Каразіна;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- О. М. Луговий** – к.і.н., доц., науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики, головний редактор;
В. В. Чепіженко – к.і.н., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доц., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., доц., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
І. В. Нємченко – к.і.н., доц., почесний керівник Центру антикознавства та медієвістики;
О. В. Смигитина – д.і.н., проф., зав. кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. Б. Шевченко – к.і.н., старший науковий співробітник Одеського археологічного музею НАН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 1 від 12 вересня 2023 р.

C773 Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIV / Голов. ред. О. М. Луговий. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2023. –
524 с.

ISBN 978-617-689-483-4

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XIV читань пам'яті П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, проведеної ОНУ імені І. І. Мечникова та Одеською Національною науковою бібліотекою 10–12 березня 2023 р.

ISBN 978-617-689-483-4

УДК 94(100)“-05/17”(08)
© Колектив авторів, 2023
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2023

С. І. Лиман (Харків)

**СЕРЕДНЬОВІЧНА ІСТОРІЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ
У ТВОРЧОСТІ СТЕПАНА МИХАЙЛОВИЧА КУЛЬБАКІНА:
ХАРКІВСЬКИЙ ПЕРІОД ЙОГО
НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (1904-1919)**

28 липня 2023 року виповнюється 150 років від дня народження Степана Михайловича Кульбакіна (1873-1941) – відомого діяча вітчизняного та європейського слов'янознавства, вченого двох країн та двох історичних епох, багатогранна науково-педагогічна діяльність якого пов'язана з Новоросійським (Одеським), Харківським, Скоп'євським, Белградським університетами. Українській та європейській науці він відомий виключно як мовознавець та палеограф, а його досягнення саме у цих наукових напрямках і принесли йому заслужене визнання¹. На початку його педагогічної діяльності вже почала поступово складатися спеціалізація викладачів кафедр слов'янської філології на істориків та мовознавців, хоча у попередній період, починаючи з прийняття університетського статуту 1835 р., за яким відкривалися ці кафедри, такої спеціалізації протягом кількох десятиліть не існувало². Проте специфіка функціонування зазначених кафедр вітчизняних університетів навіть на початку ХХ століття не виключала читання славістами-філологами історичних курсів та, відповідно, їх звернень у наукових працях до історичних аспектів минулого слов'янських народів.

Протягом 15 років (1904–1919) С. М. Кульбакін викладав у Харківському університеті. За цей час він, як філолог, підготував кілька знакових робіт та його досягнення у цьому напрямі загальновідомі. Проте його звернення до історії слов'янських народів, зокрема доби Середньовіччя, залишаються недослідженими. У зв'язку з цим мета цієї статті – проаналізувати частину творчої спадщини С. М. Кульбакіна харківського періоду його науково-педагогічної діяльності, що розкриває окремі віхи середньовічної історії зарубіжних слов'ян.

С. М. Кульбакін народився в 1873 р. в Тифлісі (суч. Тбілісі). У 1896 р. закінчив історико-філологічний факультет Новоросійського (Одеського) університету, після чого був залишений на кафедрі слов'янської філології для приготування до професорського звання. Свої перші наукові заняття він здійснював під керівництвом відомого славіста О. О. Кочубинського. Після захисту у 1903 р. магістерської дисертації «До історії та діалектології польської мови» С. М. Кульбакін нетривалий час викладав у Новоросійському

університеті, а наступного року перейшов приват-доцентом до Харківського університету. З 1905 р. він – екстраординарний професор кафедри слов'янської філології³. У 1908 р. С. М. Кульбакін захистив докторську дисертацію «Охридський рукопис Апостола кінця XII століття» і того ж року став ординарним професором Харківського університету. Крім філологічних курсів він читав тут курс «Історія слов'ян» та спецкурс «Джерела з Кирило-Мефодіївського питання»⁴. Протягом усього харківського періоду своєї науково-педагогічної діяльності С. М. Кульбакін викладав також на Харківських вищих жіночих курсах. У 1911-1919 рр. він був ректором цих курсів⁵.

На кафедрі слов'янської філології Харківського університету з часу її існування викладали відомі вчені – І. І. Срезневський, П. О. Лавровський, М. С. Дрінов, а одночасно з С. М. Кульбакіним у різні роки – Г. А. Ільїнський та А. Л. Погодін⁶. З Г. А. Ільїнським він познайомився ще під час свого закордонного наукового відрядження 1901-1903 рр. і більшу частину цього часу вони подорожували разом⁷. Хоча власної славистичної школи істориків-медієвістів в імператорському Харківському університеті створити не вдалося, на кафедрі склалася загалом сприятлива атмосфера для викладання та наукових пошуків.

Фахівець у галузі лінгвістики С. М. Кульбакін у своїй творчості дуже мало уваги приділяв слов'янській історії. Історичні погляди вченого у харківський період його творчості відображено в курсі лекцій з історії слов'ян та історико-літературознавчому нарисі «Петро Хельчицький – чеський Толстой XV-го століття» (1909).

Курс С. М. Кульбакіна «Історія слов'ян» (1908) не був надрукований і зберігся у літографованому виданні рукописного конспекту. В «Огляді викладання предметів» на 1907–1908 навч. р. вказано, що у межах курсу «Історія слов'ян» буде прочитаний стародавній період слов'янської історії⁸, а свій курс сам С. М. Кульбакін називав у тексті «слов'янськими старожитностями»⁹. Це зумовило невеликий обсяг (близько 200 літографованих сторінок) і те, що вони недостатньо вдало витримані у структурному плані (минулому поляків, наприклад, присвячено лише два аркуші). Як філолог, а не історик С. М. Кульбакін заповнив свої лекції висловлюваннями провідних істориків-славістів, зокрема Л. Нідерле, працю якого «Слов'янські старожитності» названо в «Огляді викладання» головним посібником для курсу¹⁰.

Основну частину висновків С. М. Кульбакіна складають ті, які зроблені на основі даних лінгвістики. «Мова взагалі є найвірнішою ознакою приналежності народу»¹¹, – вказував учений.

У всій історії слов'ян С. М. Кульбакін виділяв, що робили і до нього, два головні періоди: «Новий період, – вказував він, – починається з моменту, коли кожна гілка цього племені, відокремившись від інших, від цілого, зайняла свої історичні місця та склалася в політичну та культурну особину; старий період, що охоплює весь попередній ряд століть»¹². Цей старий період, названий у науці «слов'янськими старожитностями», і став предметом викладу у курсі С. М. Кульбакіна.

Одним з основних питань, які традиційно розглядалися у курсі «Слов'янських старожитностей» було питання про батьківщину слов'ян. С. М. Кульбакін навів дві відомі в науці теорії з цієї проблеми; «Подунайська теорія захищає положення, що прабатьківщиною цією була подунайська рівнина, теорія закарпатська шукає таку в межах нинішньої Росії, в східній, закарпатській Європі»¹³. Ґрунтуючись на даних давніх та середньовічних авторів, С. М. Кульбакін відкинув теорію подунайської прабатьківщини слов'ян, стверджуючи, що така знаходиться «на північ від Карпат»¹⁴.

У другій частині своїх лекцій серед інших проблем С. М. Кульбакін розглядав питання про те, яким чином слов'яни опинилися у Подунайській рівнині. При цьому він відкидав поширену в працях деяких представників історичної науки XIX століття думку про слов'янське походження іллірійців та фракійців. Цю думку вчений вважав застарілою¹⁵. «Історично засвідчені рухи слов'ян на південний захід, до Подунайської рівнини відносяться лише до VI ст. за Р. Хр., – стверджував С. М. Кульбакін. – Проте, можливо, – припускав він, – що цьому широкому етнічному руху передували окремі дрібні хвилі»¹⁶. Ця точка зору у XX ст. стала вже хрестоматійною, у тому числі й у працях вчених балканських країн¹⁷.

Думку ряду вчених, які вважали ніби болгари були хрещені Кирилом і Мефодієм, С. М. Кульбакін поставив під сумнів¹⁸. Зазначимо також, що харківський вчений поставив під сумнів і деякі з відомостей, що містяться у творах Костянтина Багрянородного.

Ми вже згадували про явну невідповідність частин у лекціях С. М. Кульбакіна. Майже всі вони були присвячені ранній історії південнослов'янських народів, тоді як про ранню історію чехів і поляків вчений наводить у своєму курсі дуже скупі відомості. При цьому якщо ще П. Й. Шафарик доводив свої «Слов'янські давнини» до X ст.¹⁹, то В. І. Григорович – до XIV ст.²⁰

Крім курсу лекцій «Історія слов'ян» історичні погляди С. М. Кульбакіна відбиті в його історико-літературознавчому нарисі «Петро Хельчицький – чеський Толстой XV-го століття» (1909). Він

був приурочений до 500-річного ювілею Кутногорського декрету, який за словами вченого «вперше давав задоволення культурно-національним запитам чеського народу, що накопичилися протягом кількох століть»²¹.

До С. М. Кульбакіна серед його співвітчизників до аналізу творчості Петра Хельчицького вже звертався петербурзький славіст М. В. Ястребов²². Втім, харківський вчений намагався у першу чергу довести, що вчення чеського мислителя має багато схожого з поглядами Л. Толстого. Цю схожість З. М. Кульбакін вбачав передусім у збігу етичного вчення і поглядах на «сучасний європейський лад життя»²³. Ідеї Петра Хельчицького, – вважав харківський вчений, – нічого незвичайного на той час не являли, якщо ознайомитися з епохою гуситського руху – епохою, в яку жив і творив Петро. Для того, щоб довести свою думку С. М. Кульбакін і спробував висвітлити основні причини та сутність гуситського руху.

Якщо університетський колега С. М. Кульбакіна Г. А. Ільїнський у своїх лекціях зумів подолати відому упередженість по відношенню до німців, їхньої культури, їхнього впливу на західних слов'ян, по суті визнавши, що останні отримали від перших чимало корисного, тому що стояли на нижчому щаблі розвитку, то С. М. Кульбакін, навпаки, розповідав про «натиск чужого впливу»²⁴. «Майже у всіх творах старочеської літератури дослідник зустрічає одну ноту, що різко звучить: ноту ненависті до німців, відгук глухого, пригніченого озлоблення проти чужоземців, що тіснять чеське національне життя»²⁵, – стверджував автор. З цього С. М. Кульбакін зробив такий висновок: «Національний момент є одним із основних чинників гуситського руху». «З цим моментом, – продовжував далі харківський вчений, – були нерозривно пов'язані два інші: моменти релігійний та соціальний»²⁶. У наступні десятиліття саме соціальному фактору надаватиметься в гуситології набагато більше значення²⁷.

Незважаючи на явну абсолютизацію національного чинника, С. М. Кульбакін підкреслив таку важливу особливість передумов гуситського руху, як протиріччя між «старим феодално-кріпосницьким ладом», який «у цю епоху вже розкладався», та новим міським життям, «з високо розвиненими формами промисловості та торгівлі»²⁸. Все це призвело до того, що, на думку автора, мав місце «контраст між бідністю та багатством, класова ворожнеча поглибилася»²⁹. «Таким чином, – підкреслював С. М. Кульбакін, – зі з'єднання моментів різного характеру – релігійного, національного, соціально-економічного, культурного – склався широкий народний рух, відомий під іменем гуситського»³⁰.

Подібно до В. К. Надлера С. М. Кульбакін вважав виступ гуситів складовим елементом загальноєвропейської опозиції католицизму³¹, проте, на відміну від свого попередника, С. М. Кульбакін додавав, що цей рух був «народним», заснованим на «соціальному моменті»³². Гус та його послідовники, – підкреслював С. М. Кульбакін, – знайшли підготовлений ґрунт. Виділяючи два табори в гуситському русі, і зупиняючись докладніше на вимогах таборитів, автор нарису дійшов висновку про існуючий зв'язок між викладеними ним поглядами таборитів та релігійно-етичним вченням Петра Хельчицького³³.

Подальші міркування С. М. Кульбакіна присвячені поглядам Петра Хельчицького, аналіз яких складає другу частину його нарису. Насамперед учений звернув увагу читачів на християнську спрямованість суджень свого героя. Основа світогляду Петра Хельчицького – твердження про антихристиянський характер католицького церковного життя³⁴. Подібним чином чеський мислитель оцінював й інститут світської державної влади. На його думку, цей інститут «суперечить принципу братньої рівності, яка, за змістом євангельського вчення, має панувати між християнами»³⁵. Таким чином, – підкреслював С. М. Кульбакін, – «основи державного життя, з верховною владою, зі становим розподілом, кріпацтвом та економічним придушенням одних класів іншими перебувають, на думку Хельчицького, у прямому протиріччі з християнством»³⁶.

Серед недоліків вчення Петра Хельчицького харківський вчений називав його вимогу повної покори державній владі, яку сам чеський мислитель вважав нехристиянським породженням. Причину ж нерозуміння, виявленого до Петра з боку його співвітчизників С. М. Кульбакін бачив у тому, що чеський мислитель, проповідуючи непротивлення злу (тобто німцям), діяв, за словами автора, аж ніяк не на користь свого народу³⁷.

С. М. Кульбакін в цілому зумів висвітлити маловивчені в сучасній йому науці окремі аспекти ідеології гуситського руху, розкрив увесь складний комплекс причин чеського народного руху, який він, однак, виводив насамперед із прагнення чехів звільнитися від національного гніту.

Ще в харківський період науково-педагогічної діяльності ім'я С. М. Кульбакіна як славіста стало відомим у Європі. Так, наприклад, у своєму «Звіті про закордонне відрядження» він зазначив, що у 1910 р. взяв участь у засіданні лінгвістичної комісії Краківської Академії наук³⁸.

На його подальшу долю істотно вплинула трагічна доля країни. У період Громадянської війни С. М. Кульбакін був переконаним прихильником Білого руху, голосним Міської думи, а після еміграції з 1919 р. до Югославії він став професором Скоп'євського та Белградського університетів, членом-кореспондентом Російської, Польської, Сербської Академії наук. Він помер у 1941 р. вже після захоплення Югославії німецькими військами.

Таким чином, хоча інтереси С. М. Кульбакіна майже цілком зосереджувалися на лінгвістиці та палеографії, а його наукова спадщина цікава у першу чергу філологам, проте його історичні погляди в харківський період науково-педагогічної діяльності відбивають курс лекцій «Історія слов'ян» (1908) та нарис «Петро Хельчицький – чеський Толстой XV століття» (1909). В історії слов'ян учений виділяв два періоди – відповідно до та після того, як кожна слов'янська група відокремилася від інших, зайняла своє історичне місце та склалася у політичне та культурне ціле. Основну частину своїх висновків у зазначеному курсі, що хронологічно охоплював раннє Середньовіччя, С. М. Кульбакін робив на основі даних лінгвістики. В нарисі, присвяченому творчості Петра Хельчицького, як виразника ідей християнської рівності та критика державного устрою, станового розподілу, кріпосного права, харківський вчений показав не лише особливості його світогляду, а й сутність гуситського руху. С. М. Кульбакін вважав цей рух складовим елементом загальноєвропейської опозиції католицизму, проте серед трьох ключових причин поширення гусизму (національний, релігійний, соціальний чинники) домінантними він вважав антинімецькі настрої у чеському суспільстві.

¹ Усенко П. Г.. Кульбакин Степан Михайлович // Енциклопедія історії України: у 10 т. К., 2009. Т. 5: Кон — Кю. С. 472.; Широкопад Э. Х. Степан Михайлович Кульбакин // Енциклопедія сучасної України 2016. Т. 16. URL: <https://esu.com.ua/article-51424>

² Университетский устав 1835 г. // Соловьев И. М. Русские университеты в их уставах и воспоминаниях современников. СПб. Б. г. Вып. 1. С. 38; Лиман С.И. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.) Х., 2009. С. 54.

³ Лиман С. І. Медієвістика в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. (1880–1917): Дис...канд. іст. н. спец. 07.00. 03. Х. 1993. С. 265-266.

⁴ Обзорение преподавания предметов и распределение лекций и практических занятий по историко-филологическому факультету императорского

- Харьковского университета на 1907-1908 академический год. X., 1907. С. 8; Обзорение преподавания предметов и распределение лекций и практических занятий по историко-филологическому факультету императорского Харьковского университета на 1909-1910 академический год. X., 1909. С. 8.
- ⁵ Колесов В. В. Кульбакин Степан Михайлович... С. 204.
- ⁶ Лиман С. І. Медієвістика в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. (1880–1917)...С. 262-263, 273; Лиман С.І. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.)...С. 560, 568-569, 583-584.
- ⁷ Журавлёв В. К. Г. А. Ильинский. М., 1962. С. 9.
- ⁸ Обзорение преподавания предметов и распределение лекций и практических занятий по историко-филологическому факультету императорского Харьковского университета на 1907-1908 академический год. X., 1907. С. 8.
- ⁹ Кульбакин С. М. История славян. Харьков, 1908. Ч. 1. С. 1.
- ¹⁰ Niederle L. Slovanské starožitnosti. Praha, 1902.
- ¹¹ Кульбакин С. М. История славян. Харьков, 1908. Ч. 1. С. 3.
- ¹² Там само. С. 7.
- ¹³ Там само. С. 17.
- ¹⁴ Там само. С. 30.
- ¹⁵ Там само. Ч. 2. С. 22.
- ¹⁶ Там само. С. 38.
- ¹⁷ Чиркович С. История сербов. М., 2009.
- ¹⁸ Кульбакин С. М. История славян. Харьков, 1908. Ч. 2. С. 83-84.
- ¹⁹ Шафарик П. Славянские древности: часть историческая / пер. с чеш. и предисл. О. Бодянского. М., 1847. Т. 2.
- ²⁰ Григорович В.И. Славянские древности. Лекции, читанные в Новороссийском университете в 1877/78 г. Варшава, 1882. С. 3.
- ²¹ Кульбакин С. М. Пётр Хельчицкий – чешский Толстой XV-го столетия // Вестник Европы. 1909. Т. 6. Кн. 11. С. 49.
- ²² Ястребов Н. В. Хельчицкий и Гус, СПб., 1905.
- ²³ Кульбакин С. М. Пётр Хельчицкий – чешский Толстой XV-го столетия. С. 50.
- ²⁴ Ильинский Г. А. История славян. Харьков, 1908. Ч. 1. История западных славян. С. 70-71; Поривн.: Кульбакин С. М. Пётр Хельчицкий – чешский Толстой XV-го столетия. С. 51.
- ²⁵ Кульбакин С. М. Пётр Хельчицкий – чешский Толстой XV-го столетия. С. 52.
- ²⁶ Там само.
- ²⁷ Див.: Лиман С. І. «Свій» vs «Чужий»: історіографія гуситського руху у творчості А. І. Митряєва (1922-1998) // «Свій" vs "чужий": ідентичність в суспільствах стародавньої доби та середньовіччя». Матеріали Міжнародної конференції. 27-28 жовтня 2022. Київ, 2022. С. 105-108.
- ²⁸ Кульбакин С. М. Пётр Хельчицкий – чешский Толстой XV-го столетия // Вестник Европы. 1909. Т. 6. Кн. 11. С. 53.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само. С. 54.

³¹ Надлер В. К. Причины и первые проявления оппозиции католицизму в Чехии и Западной Европе в конце XIV и начале XV в. Харьков, 1864. С. 145

³² Кульбакин С. М. Пётр Хельицкий – чешский Толстой XV-го столетия... С. 54-55.

³³ Там само. 56, 59.

³⁴ Там само. С. 62.

³⁵ Там само.

³⁶ Там само. С. 65.

³⁷ Там само. С. 66.

³⁸ Кульбакин С. М. Отчет о заграничной командировке // Записки Императорского Харьковского университета. 1911. № 1. С. 5.

Д. С. Гордієнко (Київ)

«СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ» ВОЛОДИМИРА ПЕРЕТЦА В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ

Українська медієвістика, попри поодинокі спроби в Україні та діаспорі, й досі не має власного корпусу середньовічних джерел. Немає підстав говорити й про українську медієвістичну археографію як цілісне явище. Публікації середньовічних пам'яток з'являлися, як правило, спорадично з ініціативи окремих науковців, виходячи з власних наукових інтересів. Однією з найпомітніших публікацій середньовічних пам'яток 1920-х років в українській медієвістиці стала монографія академіка Володимира Перетца «Слово о полку Ігоревім. Пам'ятка феодальної України-Руси XII віку. Вступ. Текст. Коментар» (К., 1926).

На монографію жваво відгукнулася критика – українська та іноземна. З українських авторів рецензії подали М. Марковський у «Записках історично-філологічного відділу ВУАН» (кн. IX, 1926), М. Гудзій (*Zeitschrift für slavische Philologie*, 1927, В. IV, Н. 3/4) та В. Ржіга в «Україні» (кн. III, 1927). Окрім рецензії на монографію останній подав і відгук на збірку статей В. Перетца, що не увійшли у монографію і були опубліковані окремо під заголовком «К изучению "Слова о полку Игореве"» (Ленінград, 1926). З іноземців на монографію відгукнулися М. Сперанський (*Slavia*, 1927, г. VI, §. 1), С. Розанов (*Известия Отделения русского языка и словесности*, 1927, т. XXXII) та Г. Ільїнський (*Slavia*, 1929, г. VIII, §. 3). Значну увагу

Перелік скорочень

Abbreviations

- АА – Археологический альманах. Донецк.
АВУ – Археологічні відкриття в Україні
АЗ – Археологические записки Донского археологического общества.
АИМ – Археологические исследования в Молдавии. Кишинев,
Штиинца.
АМА – Античный мир и археология
АО – Археологические открытия
АПУ – Археологічні пам'ятки України
БФ – Боспорский феномен
БЧ – Боспорские чтения
ВДИ – Вестник древней истории
ДАОО – Державний архів Одеської області
ДП – Древнее Причерноморье. Одесса.
ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения
ЗООИД – Записки Одесского общества истории и
древностей
ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського.
КСИА – Краткие сообщения Института археологии АН СССР. М.-Л.
МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР. Москва;
Ленинград: АН СССР.
НАРМ – Національний архів Республіки Молдова.
ОВ – Одесский вестник
СА – Советская археология
СП – Стародавнє Причорномор'я. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова
ССПК – Старожитності степового Причорномор'я і Криму. Запоріжжя
ACSS – Ancient Civilizations from Scythia to Siberia.
BSPF – Bulletin de la Société préhistorique française. Paris.
FGH – Die Fragmente der Griechischen Historiker.
IOb – Надписи Ольвии. 1968.
IOSPE, I² (*IPE I*²) – Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis
Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1916. Vol.1. Ed.2.
*IPE I*² – Latishev B. 1916. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti
Euxini Graecae et Latinae. Petropolis
SB – Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten, begründet im
Auftrag der Strassburger Wissenschaftlichen Gesellschaft.
SEG – Supplementum epigraphicum Graecum
SP – Stratum plus
TE – Theatrum europaeum

БІОІСТОРИОГРАФІЯ ТА ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

<i>Дьомін О. Б.</i> Рецензії в контексті персональної наукової історії професора П. Й. Каришковського	5
<i>Левченко Г. С.</i> Публікації з археології на сторінках газети «Одесский вестник» (1820-ті – 1830-ті рр.)	11
<i>Сапожников І. В., Айсфельд О.В., Корчемна І.С.</i> Програма ОТІС 1882–1884 років з археолого-історико-етнографічного опису міст і сіл Причорномор'я та Приазов'я.....	18
<i>Музичко О. Є.</i> Діяльність Ф. І. Успенського в Одесі: питання про школу істориків видатного вченого	29
<i>Лиман С. І.</i> Середньовічна історія слов'янських народів у творчості Степана Михайловича Кульбакіна: харківський період його науково-педагогічної діяльності (1904–1919)	44
<i>Гордієнко Д. С.</i> «Слово о полку Ігоревім» Володимира Перетца в історії української археології	51
<i>Попова Т. М.</i> «Ідея ритму» в науковій спадщині П.М. Біцилли (до дня пам'яті).....	65
<i>Налівайко А. О.</i> Джерелознавство середніх віків в дослідженнях Л. Беркута	75
<i>Левченко В. В.</i> Доля археолога: штрихи до біографії В. О. Пора-Леонович (до 80-х роковин від дня смерті)	82
<i>Майборода П.А.</i> З історії кафедри стародавнього світу та середніх віків Одеського університету. Частина І. Кафедра історії стародавнього світу в 1934–1941 рр.....	90
<i>Венгер А.Г.</i> Внесок Миколи Ковальського (1929–2006) у вивчення наративних джерел доби пізнього середньовіччя	102
<i>Степанян К. І.</i> До питання морфології та типології історичних соціокультурних спільностей	108

ПЕРВІСНА ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

<i>Піструїл І. В.</i> Скребки типу «Carene» верхньопалеолітичного поселення Анетівка II.....	122
<i>Главенчук А. В.</i> Зображення вагітних жінок в мобільній пластиці на верхньопалеолітичному поселенні Анетівка 2	130
<i>Кіосак Д. В.</i> Восьме тисячоліття до н. е. на Півдні України	137
<i>Тоцев Г. М.</i> Неолітичні могильники Мамай-Гори	144
<i>Пересунчак О. С.</i> Антропоморфна статуетка з трипільського поселення Тополі	149
<i>Бурдо Н. Б.</i> Усатівська культура. 100 років польових досліджень ..	158

<i>Іванова С. В.</i> Соціальний та хронологічний аспекти в археології (Буджацька ямна культура).....	166
<i>Агульников С.</i> Перехідний період від епохи пізньої бронзи до раннього залізного віку в Пруто-Дністровському межиріччі.....	171
<i>Яцук О. Ю.</i> Типологічне та технологічне розмаїття скляних намистин з високим вмістом міді в Центральній Італії ранньої залізної доби.....	175

ЕЛЛІНСЬКА ОЙКУМЕНА ТА АНТИЧНИЙ СВІТ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

<i>Туренко В. Е.</i> Образ друга і ворога в архаїчній ліриці	184
<i>Вар'ян О. О.</i> Nothoi та образ ідеального громадянина у Стародавніх Афінах	190
<i>Одрін О. В.</i> «Північні греки»: штучний термін чи історико-культурна реальність?	199
<i>Орлик О. Ю., Демчук С. А.</i> Культ Деметри у грецьких полісах Північного Причорномор'я	207
<i>Самойлова Т. Л.</i> Основні етапи економічного розвитку Офіусси-Тіри	214
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М.</i> Теменос Борисфена в сакральній історії Ольвійського полісу в архаїчну та ранньокласичну епохи	222
<i>Ніколаєв М. І.</i> Хронологічне підґрунтя історії Ольвії IV–I ст. до Р. Х.	226
<i>Папанова В. А.</i> Бронзові вироби з приміських садиб Ольвії	234
<i>Зелінський А. Л.</i> Датування візиту птолемейської військово-морської ескадри до Боспорського царства	240
<i>Савельєв О. К., Красножон А. В., Савельєва К. С.</i> Дослідження в південно-західній частині Тіри-Білгорода в 2020–2021 рр. (попередні результати).....	247

PAX ROMANA

<i>Баукова А. Ю.</i> Історична гідрогеографія північної частини римської провінції Азія в світлі писемних та нумізматичних джерел	257
<i>Кумінова К. А.</i> Образ Індії у «Флоридах» Апулея: історіографія проблеми.....	266
<i>Береговий В. Б.</i> Кипріан Карфагенський та питання жінки у ранній церкві Римської імперії	275
<i>Драгомирецька О. Г., Федорук А. В.</i> Римська спата з могильника біля с. Оселівка: про пізньоантичне озброєння з території Середнього Подністров'я	279

<i>Шевченко О. Б.</i> Дослідження дитячих поховань на прикладі кочових сарматів	284
---	-----

НУМІЗМАТИКА ТА СФРАГІСТИКА

<i>Ізбаиш-Гоцкан Т. О., Колесніченко Є. О.</i> Корпус монет царя Скіла з архіву П. Й. Каришковського	289
<i>Бондаренко А. О., Снитко І. О.</i> Нумізматичні знахідки античного часу з району солоного озера Оджиголь на Херсонщині в контексті початку економічного освоєння ольвіополітами західної частини Гілеї	292
<i>Bodzek J., Zajac B.</i> Olbian Coins Struck in the 1st century AD Found in Central Europe	298
<i>Янов Д. М., Корнусова І. В.</i> Фантазійні підробки античних монет в колекції Одеського археологічного музею	307
<i>Пивоваров С. В., Калініченко В. А.</i> Нумізматичні та сфрагістичні матеріали з городища другої половини XIV ст. в Зеленій Липі	314

ЦЕНТРАЛЬНА ТА СХІДНА ЄВРОПА ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

<i>Луговий О. М.</i> Турріс Прокопія Кесарійського та Тіра в VI ст.	323
<i>Лагодич В. Ю.</i> Війна з аварами імператора Маврикія: до питань хронологічних та географічних меж протистояння	332
<i>Kolomiets O. O.</i> To the Question of the Peculiarities of the Use of Building Materials in the Temple Architecture of the Middle and Late Byzantium	341
<i>Димидюк Д. А.</i> Використання дротиків у Вірменії епохи Багратидів (кінець IX – середина XI ст.)	343
<i>Головко О. Б.</i> Свідectво католицького місіонера Бруно Кверфуртського про його подорож до Східної Європи (1008 р.).....	352
<i>Сидоров Г. В.</i> Болгарсько-татарський похід на Константинополь в 1264-1265 рр. та дискусія щодо ролі Ногая в ньому	363
<i>Ліхтей І. М.</i> До питання про коронацію 1261 року чеського правителя Пршемисла Отакара II	370
<u>Добролюбський А. О.</u> «Присмак глінисті»	380
<i>Гулевич В. П.</i> Про виникнення та призначення замку Караул	390
<i>Пилипчук Я. В.</i> Падіння Угорського королівства. Угорщина при Ягеллонах (1490–1526)	398
<i>Федчук О. Б.</i> Образ Кримського ханства в британській свідомості XVI–XVIII ст.	408

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

<i>Казакевич Г. М.</i> Зі Скіфії до Скоттії: довге відлуння середньовічної легенди про скіфське походження ірландців	417
<i>Воротняк І. Д., Данилів М. В.</i> Мотиваційні витоки походів вікінгів: дискурс скандинавських джерел	424
<i>Стасюк О. В.</i> Августин проти Робін Гуда: походження милостині та наміри благочинця у творах середньовічних каноністів (XII–XIII ст.)	435
<i>Чепіженко В. В.</i> Леді де Моун: поважна вдова та вмільй підприємець	443

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ РАНЬОГО МОДЕРНУ

<i>Ціватий В. Г.</i> Інституціональна історія дипломатії та комунікативних практик Європи в добу Середньовіччя і Ранньомодерного часу: моделі комунікації, комунікативні технології, особливості міжкультурної комунікації.	455
<i>Побуцька С. С., Пількевич А. Л.</i> Поява та розвиток нової ідеологічної моделі держави і канонічного права крізь призму ранньої англійської Реформації (1529–1553 рр.)	463
<i>Демчук С. А.</i> Поняття сучасного у нідерландській культурі першої половини XVI століття	470
<i>Івченко О. С.</i> Політичні витоки ідеології конституційного роялізму.	479
<i>Нємченко І. В.</i> Апологія повстання в політичній творчості Олджернона Сіднея	485
<i>Гребцова І. С.</i> Національні мотиви у творчості фламандських майстрів живопису Пітера Брейгеля старшого і Якоба Йорданса	489
<i>Тоцький П. М.</i> Варенн 1791 р.: конституційна криза чи уроки моралі?	500

In memoriam

<i>Нємченко І. В., Луговий О. М., Чепіженко В. В.</i> Андрій Олегович Добролюбський (18 квітня 1949 р. – 28 вересня 2023 р.).....	513
<i>Красножон А. В.</i> На смерть професора Андрія Добролюбського.....	516
Перелік скорочень	518